

---

**Ірына Гапоненка**

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь)

## **БЕЛАРУСКАЯ І ПОЛЬСКАЯ АНАМАСТЫЧНАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ: ДАСЯГНЕННІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ**

0. Адным з найважнейшых паказчыкаў развіцця любой галіны навукі з’яўляецца наяўнасць сістэматызацыйных зборнікаў, якія дэманструюць, што ў межах пэўнага навуковага адгалінавання ўтварылася аб’ёмная факталагічная база і сфарміраваліся метадалагічныя асновы даследавання матэрыялу. У лінгвістычнай сферы такім аб’ектыўным паказчыкам выступае фіксацыя той ці іншай часткі нацыянальнага лексікону ў слоўніках розных тыпаў.

Не прэтэндуючы на ўсеахопнасць, паспрабуем праз параўнальны аналіз лексікаграфічнай прадукцыі паказаць асноўныя дасягненні і перспектывы беларускай і польскай анамастыкі.

Зводныя дадзеныя па гэтай тэме можна знайсці, напрыклад, у першым томе энцыклапедычнага даведніка «Słowiańska onomastyka», які выйшаў ў рамках міжнароднага лінгвістычнага праекта ў 2002 г. Праект быў ініцыяваны Камісіяй славянскай анамастыкі Міжнароднага камітэту славістаў ў 1998 г. Але зыходзячы з энцыклапедычнага фармату выдання, прысвечанага раскрыццю ўсёй масы анамастычных аспектаў, поўнага пераліку анамастычных лексікаграфічных прац гэтае выданне не ўтрымлівае. Да таго ж ад часу яго выхаду ў свет прайшоў даволі значны час, і адпаведна прыведзены ў ім спіс публікацый аб’ектыўна храналагічна абмежаваны. Вялікі аб’ём бібліяграфічных звестак такога кшталту (у тым ліку найноўшых) сістэматызаваны ў шматтомным выданні «Bibliografia onomastyki polskiej» (размешчанай у прыватнасці на старонцы ПАН, гл. [https://onomastyka.ijp.pan.pl/index.php?strona=bibl\\_onomastyka](https://onomastyka.ijp.pan.pl/index.php?strona=bibl_onomastyka)), дзе адлюстраваны і слоўнікавыя працы. У беларускай мове самым інфарматыўным у адзначаным сэнсе з’яўляецца выданне С. У. Шахоўскай «Беларуская анамастычная лексікаграфія» (2012). Акрамя таго, выявіць лексікаграфічныя працы па анамастыцы дапамагае аналіз іх інтэрнет-фіксацыі.

### **1. Дасягненні анамастычнай лексікаграфіі**

1.1. Беларуская анамастыка — грунтоўна распрацаваны навуковы аб’ект. Анамастычныя пытанні знаходзяцца ў кампетэнцыі Рэспубліканскай тапанімічнай камісіі пры НАН Беларусі і Тапанімічнай камісіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь. Шэраг пытанняў таксама вырашаецца ў працэсе работы Анамастычнай камісіі пры Таварыстве беларускай мовы.

Заканамерным вынікам інтэнсіўных даследаванняў анамастычнай лексікі стала выданне вялікай колькасці профільных слоўнікаў, розных па функцыянальным прызначэнні, метадалагічных падыходах, канкрэтным аб'екце слоўнікавай сістэматызацыі. Беларуская анамастычная лексікаграфія прадстаўлена вялікай колькасцю крыніц, у якіх сістэматызаваны розныя тыпы онімаў: айконімы, мікратапонімы, урбонімы, гідронімы і інш.

У сферы **антрапаніміі** найчасцей слоўнікавай апрацоўцы падлягае такая іменалагічная разнавіднасць, як *асабовыя імёны*. На сённяшні дзень выйшаў ў свет шэраг слоўнікавых публікацый з гэтымі рээстравымі адзінкамі: «Слоўнік асабовых імёнаў» М. Р. Судніка (1965, 2-е выд., 2005), «Слоўнік асабовых імёнаў: беларуска-рускі і руска-беларускі» У. А. Сарокі (2000), «Слоўнік-даведнік асабовых імён» А. А. Станкевіч (2001), «Слоўнік беларускіх імёнаў» І. Я. Яшкіна (2009), «Слоўнік асабовых уласных імёнаў» Г. К. Усціновіч (2011), невялікія слоўнічкі Сымона Барыса «Беларускія імёны» (2001) і «Як у нас клічуць» (2010), «Слоўнік асабовых уласных імён» В. К. Раманцэвіч і У. М. Завальнюка (2017).

Беларускія *імёны і прозвішчы* лексікаграфічна апрацаваны ў шматтомным даследаванні М. В. Бірылы: «Беларуская антрапанімія. Ч. 1. Уласныя імёны, мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы» (1966); «Беларуская антрапанімія. Ч. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі» (1969); «Беларуская антрапанімія. Ч. 3. Структура ўласных мужчынскіх імён» (1982).

У апошні час выразна выявіўся новы актуальны кірунак сучаснай беларускай анамастычнай лексікаграфіі — аналіз паходжання прозвішчаў і слоўнікавая фіксацыя прозвішчых этымалагічных распрацовак. Тут варта адзначыць, што хоць этымалагічны сектар у анамастыцы пачаў развівацца прыкладна з 70-х гадоў XX ст., але да сённяшніх дзён даследаванням па семантыцы адводзілася даволі сціплае месца. Сёння ж нашыя суайчыннікі актыўна шукаюць свае радаводныя карані і спрабуюць асэнсаваць культурную спадчыну. Адпаведна наяўных навуковых звестак становіцца недастаткова. У сувязі з гэтым было задумана стварэнне кнігі «Корні нашых фамилий / Карані нашых прозвішчаў» (аўтары В. П. Лемцюгова, І. А. Гапоненка), што выйшла ў свет у 2018 г. У кнізе, якая не з'яўляецца слоўнікам у класічным разуменні (хутчэй яе можна ахарактарызаваць як зборнік этымалагічных нататак), раскрываецца зыходная ўтваральная база, структурная арганізацыя і семантыка больш трох тысяч прозвішчаў беларускіх грамадзян.

У цэлым у ачыненнай анамастычнай лексікаграфіі прозвішчы значна радзей становяцца аб'ектам слоўнікавай апрацоўкі, нягледзячы на тое, што ў сучаснай беларускай трохчленнай іменалагічнай формуле прозвішча — гэта фактычна вядучы элемент, які нясе асноўную ідэнтыфікуючую і дыферэнцыяльную нагрузку і выконвае важныя грамадскія і прававыя функцыі.

Лексікаграфічнаму апісанню ў беларускай анамастыцы падлегла і такая разнавіднасць антрапонімаў як *псеўданайменні*. Яны сабраныя ў «Слоўніку

беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX ст.)» (1983) Я. Саламевіча, «Слоўніку псеўданімаў і крыптанімаў эміграцыйных дзеячаў» А. Гардзіенкі, Н. Гардзіенка, Л. Юрэвіча (2008).

Беларускія слоўнікі **тапонімаў** ахопліваюць аб’ёмны матэрыял і асвятляюць яго ў самых розных аспектах. Сучасныя айконімы прадстаўлены ў «Слоўніку назваў населеных пунктаў» Я. Н. Рапановіча (1977–1986) па шасці абласцях Беларусі і ў нарматыўным даведніку «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь» (2003–2010) таксама па ўсіх шасці беларускіх абласцях. Лакальная тапанімія занатавана, напрыклад, у «Слоўніку тапонімаў і адтапанімічных дэрыватаў у арэале захонепалескіх гаворак» З. М. Заікі (2001), у працах А. Ф. Рогалева, у якіх сабраныя геаграфічныя найменні Гомельшчыны (напрыклад, «Историко-топонимический словарь Ветковского р-на Гомельской области», 1992). Даследаванне тапанімічных этымалогій праводзіцца ў выданні В. А. Жучкевіча «Краткий топонимический словарь Белоруссии» (1974), у выданні В. П. Лемцюговой «Тапонімы распаўядаюць» (2008).

*Мікратапанімія* Беларусі сістэматызаваная ў выданнях «Мікратапанімія Беларусі: матэрыялы» (1974), «Мікротопанімія Мозырскага Полесся» Г. А. Івановай (2007), «Слоўнік мікратапонімаў Магілёўшчыны» С. В. Клімуц і інш. (2004).

*Гідронімы* сабраныя ў выданнях «Блакітная кніга Беларусі: энцыклапедыя» (1994) і «Блакітны скарб Беларусі» (2007), Калінін М. Ю. «Водохранилища Беларуси: справочник» (2005).

*Урбанімы* Беларусі даследуе і лексікаграфуе ў сваіх працах Г. М. Мезенка (напрыклад, «Имя внутригородского объекта в истории: об урбанонимах Беларуси XIV — начала XX века», 2003).

У беларускай анамастыцы існуюць **рэгіянальныя** анамастычныя слоўнікі: «Анамастычны слоўнік Магілёўшчыны» В. І. Рагаўцова і С. В. Кечык, 2000, «Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны» В. М. Ламакі (ч. 1 Мікратапонімы), 2005. Слоўнікавую фіксацыю атрымлівае і **анамастыкон асобных аўтараў**: Якуба Коласа – «Анамастычны слоўнік твораў Якуба Коласа» (1990), М. Багдановіча — «Словарь имен собственных в поэзии Максима Богдановича» Ю. А. Гурскай (1997), Янкі Купалы — «Слоўнік мовы Янкі Купалы», (т. 6, 2003), Францыска Скарыны — «Слоўнік мовы Скарыны» (т. 3: Анамастыка і тапаніміка, 1994). Акрамя таго, розныя групы онімаў сістэматызаваныя ў дадатках да кандыдацкіх дысертацыйных прац.

Такім чынам, можна канстатаваць, што ў беларускай анамастыцы найлепш лексікаграфаваны асабовыя імёны і сучасныя айконімы (апошнія да таго ж падлеглі дакладнай стандартызацыі).

**1.2.** У Польшчы анамастычная работа здаўна праводзіцца ў Анамастычнай камісіі пры мовазнаўчым камітэце ПАН, у склад якой уваходзяць анамасты з усяе Польшчы. Іх праца каардынуецца найперш Інстытутам польскай мовы ПАН у Кракаве — галоўным польскім анамастычным асяродку.

Польскія даследчыкі цалкам абгрунтавана сцвярджаюць, што «польская анамастыка мае шырокую матэрыяльную базу ў выглядзе разнастайна трактаванага і ў розных аспектах апрацаванага матэрыялу»<sup>1</sup>.

У галіне **антрапаніміі** адзначым наступныя польскія слоўнікі: S. Rospond «Słownik nazwisk śląskich» (1967), «Słownik staropolskich nazw osobowych» (1983–1985), J. Bubak «Księga naszych imion» (1993), «Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych» (1995–2000), K. Rymut «Słownik imion wspólnie w Polsce używanych» (1995), K. Rymut «Słownik nazwisk wspólnie w Polsce używanych» (тт. I–X, 1992–1994), «Księga nazwisk ziemi gdańskiej» (1998), гісторыка-этымалагічны слоўнік K. Rymut «Nazwiska Polaków» (тт. I–II, 1999–2001), «Nazwiska Pomorzan» (2000), H. Fros, F. Sowa, J. Grzenia «Nasze imiona» (2002); J. Grzenia «Słownik imion» (2002), L. Tomczak «Słownik odapelatywnych nazwisk Polaków» (2003), «Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku», red. A. Cieślíkowa (2007–2016), R. Mrózek «Słownik motywacyjny antroponimów socjolektu młodzieżowego» (2007), L. B. Sudakiewicz «Słownik nazwisk mieszkańców Ziemi Łódzkiej» (2011–2012), «Słownik nazwisk mieszkańców Poznania XVI–XVIII wieku», red. I. Sarnowska-Gieffing (2011–2014), I. Łuc «Słownik nazwisk mieszkańców południowego Śląska Cieszyńskiego XIX wieku» (2016) і інш.

У галіне **тапаніміі** таксама спіс лексікаграфічных выданняў вельмі прадстаўнічы: «Nazwy miejscowe Polski: historia, pochodzenie, zmiany», red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak (2004–2017), E. Jakus-Borkowa, K. Nowik «Nazwy miejscowości w Polsce» (2010), «Słownik nazw wodnych Polski», red. K. Rymut i B. Czopek-Kopciuch (2012) і інш.

*Этымалагічны* кірунак польскай тапанімічнай лексікаграфіі прадстаўлены такімі выданнямі: K. Rymut «Nazwy miast Polski» (1987), S. Rospond «Słownik etymologiczny miast i gmin PRL» (1984), S. Rospond «Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska» (1970–1991), M. Malec «Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski» (2003), «Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska» red. S. Sochacka, т. 15, 16 (2011, 2014) і інш.

*Рэгіянальная* польская анамастыка зафіксавана ў наступных слоўніках выданнях: S. Warchoł «Nazwy miast Lubelszczyzny» (1964), E. Pawłowski «Nazwy miejscowości Sądeckiej» т. 1, Nazwy miast, wsi, przysiółków oraz dzielnic miejskich i wiejskich (1971), D. Kopertowska «Nazwy miejscowe województwa kieleckiego: nazwy miast i wsi, nazwy części miast i wsi oraz nazwy alei, placów, ulic i osiedli mieszkaniowych» (1984), Z. K. Zierhofferowie «Nazwy miast Wielkopolski» (1987), D. Kopertowska «Nazwy miejscowe województwa

---

<sup>1</sup> Гл.: Słowiańska onomastyka. Encyklopedia : T. 1 / pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślíkowej przy współudziale Jerzego Dumy. — Warszawa–Kraków, 2002. — S. 96.

radomskiego: nazwy miast i wsi, nazwy części miast i wsi oraz nazwy osiedli mieszkaniowych, placów, alei i ulic» (1994), «Nazwy miast Pomorza Gdańskiego», red. H. Górnowicz i Z. Brocki, wyd. 2 popr. i poszerz. pod red. Edwarda Brezy i Jerzego Tredera (1999), M. Choroś, Ł. Jarczak, S. Sochacka «Słownik nazw miejscowych Śląska. Polsko-niemiecki i niemiecko-polski» (2015) i інш.

Пры параўнанні выглядае на тое, што ў беларускай анамастычнай лексікаграфіі назіраецца большы роскід у плане аб'ектаў слоўнікавага апісання, а ў аналагічнай польскай сферы больш ґрунтоўна прапрацаваны два асноўныя онімныя тыпы — тапонімы і антрапонімы, значна лепш апісаны прозвішчы і зроблены больш заўважальны акцэнт на гісторыка-этымалагічных лексікаграфічных апісаннях онімаў.

## 2. Перспективы анамастычнай лексікаграфіі

**2.1.** У беларускай анамастычнай лексікаграфіі на сённяшні дзень на першы план выходзіць прыкладны аспект даследавання і навуковай апрацоўкі антрапонімаў, а менавіта стандартызацыя іх пісьмовай формы і лексікаграфічная фіксацыя нармалізаваных формаў. У першую чаргу гэта датычыць прозвішчаў — адзінак, якія надзелены важнымі грамадскімі і прававымі функцыямі. Пакуль што тэарэтычная і практычная праблема ўпарадкавання і кадыфікацыі правілаў перадачы беларускіх прозвішчаў на пісьме застаецца нявырашанай. У яе межах існуе цэлы шэраг складаных пытанняў па некалькіх напрамках.

Перш за ўсё вельмі актуальным з'яўляецца ўпарадкаванне нацыянальнага правапіснага афармлення беларускіх прозвішчаў. Ва ўмовах беларуска-рускага білінгвізму істотнае значэнне мае таксама вызначэнне нарматыўнай рускамоўнай формы беларускіх прозвішчаў. Да надзённых задач адносіцца і выпрацоўка правілаў запісу беларускіх прозвішчаў лацінскай графікай, паколькі ў апошні час разам з пашырэннем міжнародных кантактаў Беларусі як незалежнай дзяржавы беларускія прозвішчы сталі ўсё часцей трапляць ў лацінамоўныя тэксты. Пасля таго, як названыя ўзаемазвязаныя праблемы пісьмовай перадачы беларускіх прозвішчаў атрымаюць афіцыйнае вырашэнне, павінен быць створаны комплексны нарматыўны слоўнік-даведнік беларускіх прозвішчаў. Распрацоўка такога выдання распчатая навукоўцамі аддзела лексікалогіі і лексікаграфіі Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі і кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. На сённяшні дзень картатэка будучага даведніка, сабраная па розных крыніцах, складаецца прыкладна з 220 000 адзінак.

Перспектывным напрамкам выступае таксама лексікаграфічнае апісанне фактаў гістарычнай анамастыкі. Тут трэба згадаць «Анамастыкон “Нашай Нівы”», які мяркуецца змясціць у 5-м томе «Слоўніка мовы “Нашай Нівы”» (на сённяшні дзень выйшлі з друку тры тамы гэтага слоўніка, 2003–2015, чацвёрты рыхтуецца да выдання). Гэта, з аднаго боку, поўны збор анама-

стычнай лексікі, якая знайшла адлюстраванне ў тэкстах самай буйной і аўтарытэтай беларускай газеты пачатку XX ст. — «Нашай Нівы», з другога боку, каштоўны гістарычны дакумент перыяду нацыянальнага адраджэння. Яго трэба разглядаць як першы вопыт асэнсавання і лексікаграфічнага ўпарадкавання анамастычнага матэрыялу адной асобна ўзятай пісьмовай крыніцы. «Анамастыкон» будзе складацца з двух тэматычных падраздзелаў: 1. Уласныя назвы геаграфічных аб'ектаў (населеных пунктаў, унутрыгарадскіх аб'ектаў, рэк, ручаёў, крыніц, штучных вадаёмаў і г. д.); 2. Уласныя асабовыя найменні (уласныя імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, мянушкі і псеўданімы паасобна аўтараў і персанажаў). Кожная анамастычная адзінка пададзена ў арыгінальным напісанні і пашпартызаваная. Ён мае самастойную навуковую вартасць як дапаможнік для вывучэння беларускай гістарычнай анамастыкі. Апрача таго, «Анамастыкон» утрымлівае багаты матэрыял па дыялекталогіі, гістарычнай геаграфіі, гісторыі быту і інш. і адпаведна ўяўляе цікавасць не толькі для мовазнаўцаў, але і для літаратуразнаўцаў, этнографаў, гісторыкаў, усіх тых, каго цікавяць пытанні беларускай анамастыкі. У рэчышчы гістарычнай анамастычнай лексікаграфіі складзены, але пакуль не выдадзены «Слоўнік старажытнай тапаніміі» І. Л. Капылова.

Яшчэ адзін важны кірунак — слоўнікавая фіксацыя рэгіянальнай анамастыкі па тыпу слоўнікаў В. І. Рагаўцова і В. М. Ламакі. На філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта плануецца выданне такога слоўніка паводле матэрыялаў, сабраных студэнтамі падчас дыялекталогічнай практыкі. Факталагічная база сабралася дастаткова прадстаўнічая і ёсць неабходнасць аформіць анамастычныя даныя ў выглядзе невялікага лексікаграфічнага выдання.

Несумненную перспектыву мае і ўкараненне камп'ютарных тэхналогій у лексікаграфію, у сувязі з чым варта ўзгадаць «Анамастычны слоўнік беларускай літаратурнай мовы XIX стагоддзя» Н. М. Сянкевіч (на базе корпуса тэкстаў электроннага «Канкарданса беларускай мовы XIX стагоддзя», 2015).

**2.2.** Пра перспектывы польскай анамастычнай лексікаграфіі меркаваць з боку, не знаходзячыся ўнутры працэсу, больш складана.

Вядучыя польскія анамасты (гл.: <https://onomastyka.uni.lodz.pl/mkosco-mks/polska>) указваюць, што да першачарговых анамастычных задач у Польшчы адносіцца слоўнікавая апрацоўка тэрміналогіі анамастыкі, у тым ліку з прыцягненнем даследчыкаў з іншых славянскіх краін і і навукоўцаў сумежных спецыяльнасцяў (картографаў, географаў, гісторыкаў). Перспектыўным таксама бачыцца стварэнне слоўніка імёнаў, якія абіралі для сваіх дзяцей палякі ў апошнія дзесяцігоддзі, што дапамагло б выявіць характар іменалагічнай моды і паспрабаваць ўстанавіць матывацыйныя асновы працэсу надання імя. Асаблівых жа навуковых высілкаў патрабуе развіццё рэгіянальнай анамастыкі, у тым ліку яе лексікаграфічнае апісанне, фіксацыя ўласных назваў, занатаваных у рукапісных гістарычных дакументах.

З публікацый польскіх даследчыкаў апошняга часу вынікае, што польскія анамасты ўшчыльную заняліся распрацоўкай такога цікавага аспекту, як уключэнне анамастычнага матэрыялу ў рэестр агульнамоўных слоўнікаў. У зборніку навуковых матэрыялаў «Слово и словарь» 2017 года<sup>1</sup> змешчана публікацыя Багуміла Гасека з Вроцлаўскага ўніверсітэта (гл. с. 218–220 зборніка), у якой падрабязна аналізуецца пытанне аб прэзентацыі онімаў у перакладным «Большом русско-польском» слоўніку пад рэдакцыяй Я. Ваўжынчыка (2004). Сярод станоўчых рыс называецца сам факт пашырэння рэестру за кошт анамастычных адзінак, што выводзіць анамастычную лексікаграфію на новы ўзровень, шырокі ахоп онімнай лексікі (прадстаўлены розныя групы онімаў), зварот да размоўных онімных формаў, што будзе важным для карыстальніка мовы, падача не толькі транслітаванага варыянта, але і дакладнага іншамоўнага адпаведніка (*Ваня–Wania, Janek*), што істотна для перакладчыкаў. Але такое слоўнікавае наватарства патрабуе і распрацоўкі адпаведнай лексікаграфічнай метадыкі: вызначэнне прынцыпаў адбору адзінак (памяншальных форм у прыватнасці), прынцыпаў каментавання і ілюстравання, узгодненасць правай/левай часткі (рус. імя + імя па бацьку — пол. *Panie profesorze, Proszę pana*), лексікаграфічная апрацоўка прэцэдэнтных імёнаў (рус. *Иванов, Петров, Сидоров* — *Kowalski i Nowak*).

Уключэнне онімаў у неанамастычныя слоўнікі адзначаецца і ў беларускай лексікаграфіі, але спробы польскіх калег больш маштабныя, таму іх вопыт заслугоўвае вывучэння беларускімі лексікаграфамі.

У заключэнне адзначым наступнае. У 1980 г. выйшаў у свет зборнік «Перспективы развития славянской ономастики». У ім надрукаваны артыкул Н. У. Подольскай «Обзор ответов на анкету об ономастических словарях»<sup>2</sup>, у якім сабраныя меркаванні спецыялістаў па анамастыцы адносна відаў на будучыню анамастычнай лексікаграфіі. Калі параўнаць тагачасныя планы з вынікамі, выяўленымі ў ходзе аналізу сённяшняга стану лексікаграфічнага апісання онімаў розных тыпаў, то можна канстатаваць, што пастаўленыя мэты не толькі выкананы, але і істотна перавыкананы. Адпаведна наспела патрэба творчага ўзаемазасваення беларускімі і польскімі анамастамі намоўленага вопыту і неабходнасць стварэння новых перспектывных планаў.

---

<sup>1</sup> Гл.: Слово и словарь. Vocabulum et vocabularium. Выпуск 15. Сборник материалов Международной научной конференции «Современные проблемы лексикографии» (Минск, 23–24 ноября 2017 г.). Минск, 2017.

<sup>2</sup> Гл.: Подольская Н. В. Обзор ответов на анкету об ономастических словарях // Перспективы развития славянской ономастики. — М.: Наука, 1980. — С. 244–249.